

KS. SŁAWOMIR ZYCH* – LUBLIN

DOBRA STOŁOWE BISKUPSTWA PRZEMYSKIEGO OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO W LATACH 1939-1944

Początki tego majątku sięgają XIV wieku, kiedy to królowa węgierska Maria (1382-1387) nadała biskupstwu przemyskiemu pięć wsi¹. Uposażenie to powiększali władcy polscy, a szczególnie król Władysław Jagiełło (1386-1434) oraz poszczególni biskupi przemyscy². W XV wieku dobra biskupstwa zorganizowano w trzy klucze: brzozowski, jaśliski i radymiński. W późniejszym czasie utworzono kolejny – łukawiecki (koło Lubaczowa)³.

Struktura dóbr stołowych biskupstwa pozostawała w zasadzie niezmienną od czasów staropolskich. Przed wybuchem wojny przedstawiała się następująco:

Tabela 1. Struktura dóbr stołowych biskupstwa w 1939 roku wg kompleksów majątkowych

	Klucz brzozowski	Klucz radymiński	Klucz jaśliski
	1	2	3
Folwarki	Brzozów	Radymno	Jaśliska
	Domaradz	Skołoszów	Posada Jaśliska
	Blizne	Łukawiec*	Wola Niżna

* Ks. Sławomir Zych – dr historii Kościoła, asystent w Instytucie Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL.

¹ [M. Korczyński], *Dokumenta dotyczące się biskupstwa przemysk[iego] lac. obrz. i kapituły przemyskiej wzięte z Archiwum Kapituły*, [cz. 1], „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy”, 1 (1833) z. 1, s. 100-108.

² H. Borcz, *Organizacja łacińskiej diecezji przemyskiej od XVI do połowy XVII stulecia* [mps, Archiwum Archidiecezjalne w Przemyśle - dalej: AAPrz], Lublin 1979, s. 34-57; H. Borcz, *Archidiecezja przemyska. Zarys dziejów i organizacji*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 79 (2003) s. 64-65; T. Śliwa, *Ustrój i organizacja diecezji przemyskiej w okresie rządów biskupa Józefa Sebastiana Pelczara (1901--1924)*, w: *Studia do dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, t. 17: *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842-1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, red. A. Kubiś, J. Wołczański, Kraków 2005, s. 543-544.

³ Borcz, *Archidiecezja przemyska. Zarys dziejów i organizacji*, s. 65.

	1	2	3
Folwarki	Przysietnica	Sople*	Lipowiec
	Golcowa	Bihale*	Dalejowa
	Stara Wieś	Tupały*	Równe

* z dawnego klucza łukawieckiego

Podstawa źródłowa: AAPrz, Zarząd Dóbr Stołowych Biskupstwa Łacińskiego w Przemyślu, b. sygn. Inwentarze.

W skład dóbr stołowych wchodziły role i kompleksy leśne. Ich obszar ukazuje poniższa tabela.

Tabela 2. Obszar roli i lasów stanowiących własność biskupstwa ob. łac. w Przemyślu (wg stanu z 31 XII 1937)

Lp.	Powiat	Role			Lasy		
		ha	ar	m	ha	ar	m
1.	Brzozów	547	09	70	1631	00	20
2.	Jarosław	483	19	06	----	--	--
3.	Krosno	252	88	47	131	99	60
4.	Lubaczów	304	46	80	1222	98	21
5.	Sanok	308	21	15	2831	44	27
Razem		1895	85	11	5817	42	28

Podstawa źródłowa: AAPrz, b. sygn. [Relatio de statu dioecesis Premisliensis ritus latini ad Sanctam Sedem de 1938 a.], wkładka.

Areał gruntów ornych uległ zmniejszeniu przed wybuchem II wojny światowej, np. w 1939 roku bp przemyski Franciszek Barda ofiarował na rzecz mającego powstać probostwa w Hucie Polańskiej (dekanat żmigrodzki) 25-30 morgów ziemi z folwarku Równe k. Dukli⁴. W relacji o stanie diecezji z 1943 roku powierzchnię dóbr stołowych biskupstwa oszacowano na 1 527 h⁵.

Z fragmentarycznych źródeł wiadomo, że kompleksy leśne wchodzące w skład dóbr biskupich miały profesjonalny zarząd. W lasach klucza jaśliskiego przed wojną prowadzono co prawda gospodarkę wg planów i programów gospodarczych zatwierdzanych przez Urząd Wojewódzki we Lwowie. Jednak „gospodarka prowadzona była w sposób bardzo chaotyczny i przypadkowy”⁶. Nie pozyskiwano wówczas większych ilości drewna⁷. Jednak w okresie wojny Niemcy prowadzili rabunkowy wyręb drzew. Spore szkody wyrządzili również Sowieci, powodując spustoszenia w drzewostanach⁸. W służbie leśnej dóbr stołowych pracowali

⁴ S. Zych, *Huta Polańska. Dzieje ośrodka duszpasterskiego 1904-2003*, Rzeszów 2003, s. 40.

⁵ AAPrz, [Relatio de statu dioecesis Premisliensis ritus latini ad Sanctam Sedem de 1943 a.] (dalej: Relatio 1943), b. sygn., nr 4.

⁶ Zob. [J. Kułak i P. Różowicz], *Z dziejów Rymanowskiego Lasu. 60 lat Nadleśnictwa Rymanów*, Krosno 2004, s. 9.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, s. 11; K. Wojewoda, *Leśne Podkarpacie. 30 lat Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie*, [Rzeszów 2008], s. 19.

niejednokrotnie specjaliści z wyższym wykształceniem⁹. Ich najniższe wynagrodzenie, oprócz pensji pieniężnej obejmowało deputaty na drewno, sorty mundurowe i in.¹⁰ Warto zaznaczyć, że w czasie wojny Niemcy zezwolili służbie leśnej dóbr klucza jaśliskiego na noszenie długiej broni palnej¹¹. Strukturę służby leśnej dóbr jaśliskich obrazuje poniższa tabela.

Tabela 3. Struktura zatrudnienia w służbie leśnej klucza jaśliskiego w 1944 roku

L.p.	Imię i nazwisko	Funkcja
1.	inż. Władysław Łuszczki	nadleśniczy
2.	Bronisław Kopyciński	leśniczy
3.	Władysław Statkiewicz	leśniczy
4.	Józef Szałaj	gajowy
5.	Andrzej Puchalik	gajowy
6.	Michał Kawalec	gajowy
7.	Mikołaj Fuczyła	gajowy
8.	Michał Hawraniak	gajowy
9.	Stanisław Kortycz	gajowy
10.	Walerian Zawada	gajowy
11.	Jakub Zima	gajowy
12.	Franciszek Stanisławczyk	gajowy
13.	Stefan Szmajda	gajowy
14.	Jan Rudawski	gajowy

Podstawa źródłowa: [J. Kułak i P. Różowicz], *Z dziejów Rymanowskiego Lasu. 60 lat Nadleśnictwa Rymanów*, Krosno 2004, s. 9-10.

Drugi kompleks leśny znajdował się w okolicach Brzozowa. W 1945 roku jego powierzchnia wynosiła 1 591 ha. Lasy podzielono na 47 oddziałów. W czasie wojny Niemcy prowadzili w nich gospodarkę rabunkową, m.in. wycięto 100 ha drzewostanów świerkowych oraz wybito niemal całą zwierzynę¹².

Obydwa kompleksy leśne podlegały Dyrekcji Lasów Przemyskiego Biskupstwa Łacińskiego w Brzozowie. Mieściła się ona w tzw. „Leśniczówce”. Przedwojenny personel dyrekcji liczył piętnastu pracowników. Pod zarządem dyrekcji znajdował się również kompleks zdrojowy znajdujący się na terenie lasów brzozowskich: willa Anatolówka (w czasie okupacji mieściło się w niej Seminarium Duchowne), dom zdrojowy, tzw. łązienki oraz maszynownia i baseny¹³.

Trudno jest ocenić wysokość zatrudnienia w poszczególnych folwarkach. Z zachowanych archiwaliów wynika, że w folwarku Brzozów-Widacz zatrudnia-

⁹ [Kułak, Różowicz], *Z dziejów Rymanowskiego Lasu*, s. 10.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże, s. 13. Wielu pracowników leśnych dóbr stołowych biskupstwa angażowało się w działalność polskiego podziemia, m.in. leśniczy inż. Wojciech Grodziński, zamordowany przez Niemców w KL Oranienburg w 1942 roku Wojewoda, *Leśne Podkarpacie*, s. 24.

¹² T. Masłowski, G. Dziuba, *Nadleśnictwo Brzozów. Zarys monografii*, Brzozów 2006, s. 17-19.

¹³ Tamże, s. 19-21; S. Zych, *Funkcjonowanie diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w warunkach okupacji niemieckiej i sowieckiej*, Lublin 2009 [mps w Archiwum KUL], s. 95.

no w 1944 roku 15-17 osób w funkcji rządcy, fernali, pastuchów i in. Pobierali oni wynagrodzenie pieniężne oraz w płodach rolnych. Zatrudniano również robotników sezonowych¹⁴.

Majątek ten podlegał administracyjnie Zarządowi Dóbr Stołowych Biskupstwa Łacińskiego w Przemyślu. Jego siedziba mieściła się w stolicy diecezji przy ul. 3. Maja. Przed wybuchem wojny funkcję pełnomocnika zarządu pełnił mgr Stefan Gadomski¹⁵. Po wybuchu wojny i ustaleniu granicy niemiecko-sowieckiej na Sanie, siedzibę zarządu dóbr przeniesiono do Brzozowa¹⁶. Początkowo dobrami biskupimi zarządzał kapłan archidiecezji lwowskiej ob. łac. Jan Teichmann¹⁷, podejrzewany o współpracę ze niemieckimi służbami specjalnymi. Następnie bp F. Barda zwolnił ks. J. Teichmanna z tej funkcji¹⁸ i zamianował S. Gadomskiego (do 15 V 1941)¹⁹.

Dobra położone w sowieckiej strefie okupacyjnej (dawny klucz łukawiecki), zostały znacjonalizowane przez Sowietów, a następnie przejęte w zarząd przez niemieckie władze okupacyjne. Również pozostałe dobra mensy biskupiej znalazły się pod zarządem GG²⁰.

Z fragmentarycznych danych źródłowych, trudno jest również ocenić wysokość strat spowodowanych działaniami wojennymi. Wiadomo, że folwark Widacz poniósł straty w wyniku działań wojennych w inwentarzu żywym, narzędziach rolniczych oraz płodach rolnych w wysokości 31 251 przedwojennych zł²¹.

¹⁴ AAPrz, b. sygn., [Wykaz pracowników folwarku Widacz], passim.

¹⁵ AAPrz, b. sygn., T. Żmigród Nowy, filie: Skalnik, Krempna, Huta Polańska. 1937, Pismo starosty krośnieńskiego R. Frankowskiego do S. Gadomskiego z 14 VI 1939 roku, b.s.

¹⁶ Zob. AAPrz, b. sygn., Główna księga kasowa od 8 listopada 1939 do 31 XII 1943, passim.

¹⁷ Ks. Jan Teichmann (1900-1958) studia filozoficzno-teologiczne odbył na Wydziale Teologicznym UJK we Lwowie w latach 1922-1926. Święcenia kapłańskie otrzymał 27 VI 1926 roku we Lwowie. Był wikariuszem par. Magierów (1926-1928), proboszczem parafii Wolica Derewlańska (1928-1931), administratorem par. Machliniec (1931-1935), administratorem a potem proboszczem par. Magierów (1935-1943). Od 1941 roku przebywał w diecezji katowickiej jako administrator parafii Czuchów. Po II wojnie światowej pracował w tej diecezji, m.in. w parafii Łyski (pow. Rybnik). Zmarł 19 II 1958 roku we Wróblinie. Zbiory Własne Autora, T. Relacje, Relacja ks. J. Wołczańskiego z 10 XI 2004 roku; *Schematismus archidioecesis Leopoliensis ritus latini 1926-1939*, Leopoli 1926-1939, passim; *Schematismus archidioecesis Leopoliensis ritus latini 1943*, Leopoli 1943, s. 51, 60; *Spis księży [archidiecezji lwowskiej ob. łac.] 1950* [b.m.r.]; s. 6; J. Krętosz, *Duchowieństwo archidiecezji lwowskiej na terenie diecezji katowickiej po 1945 roku*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 37 (2004) z. 2, s. 212-213.

¹⁸ AAPrz, b. sygn., Kronika Seminarium Duchownego diecezji przemyskiej w Brzozowie obejmująca okres od 1 IX 1939 roku do 27 VI 1946 roku (Na podstawie wspomnień alumnów spisanych w lutym 1945 roku oraz wspomnienia opracowanego przez ks. dra Jana Rąba w 1952 roku), oprac. ks. M. Jastrzębski [mps, b.m.] 1976, passim.

¹⁹ AAPrz, b. sygn., Dziennik podawczy Kurii Biskupiej ob. łac. w Przemyślu 1940-1942, nr 828/1941.

²⁰ AAPrz, b. sygn., Relatio 1943, nr 4.

²¹ AAPrz, b. sygn., T. Widacz, Straty wojenne od 1 IX 1939 roku, Wykaz szkód podczas działań wojennych na folw[arku] Widacz ad Brzozów z 16 X 1944 roku, b.s.

W okresie międzywojennym znaczne zyski przynosiły szyby naftowe. W 1920 roku na terenie dóbr biskupich było ich 231²². W okresie wojny szyby naftowe zostały prawdopodobnie przejęte przez władze okupacyjne²³.

W czasie wojny zmieniło się przeznaczenie dóbr stołowych. Dochody z tych dóbr służyły nie tylko utrzymaniu ordynariusza, ale również m. in. celom diecezjalnym, w tym sprawom utrzymania Seminarium Duchownego w Brzozowie oraz kapłanów w podeszłym wieku²⁴.

DIE TISCHGÜTER DES BISTUMS PRZEMYŚL LATEINISCHEN RITUS' IN DEN JAHREN 1939-1944

Zusammenfassung

Die Anfänge der Tischgüter des lateinischen Bistums Przemyśl reichen bis ins 14. Jahrhundert zurück, als die ungarische Königin Maria (1382-1387) dem Bistum Przemyśl fünf Dörfer schenkte. Im 15. Jahrhundert waren diese bischöflichen Güter in drei sog. „Schlüssel“ organisiert: Brzozów, Jaśliska und Radymno. In späterer Zeit kam ein weiterer hinzu: Łukawiec (bei Lubaczów). Die Struktur der Tischdörfer blieb im Prinzip seit altpolnischer Zeit unverändert. Zu ihnen gehörten Felder und Waldgebiete. Im Bericht über den Zustand der Diözese von 1943 wurde die Fläche der Tischgüter des Bistums auf 1.527 Hektar Felder geschätzt. Waldgebiete befanden sich in Jaśliska und Brzozów. Beide Komplexe unterstanden der Direktion der Wälder des Lateinischen Bistums Przemyśl in Brzozów. Diese befand sich in der sogenannten Försterei. Unter Verwaltung dieser Direktion stand auch der gesamte Kurkomplex, der sich auf dem Gelände der Wälder von Brzozów befand: die Villa Anatolówka (in der Okkupationszeit war darin das Priesterseminar untergebracht), das Kurhaus, die sogenannten Bäder sowie der Maschinenraum und Schwimmbecken. Das gesamte Gut unterstand in administrativer Hinsicht dem Vorstand der Tischgüter des Lateinischen Bistums in Przemyśl. Dessen Sitz befand sich in der Hauptstadt der Diözese in der Ulica 3 Maja. Vor Ausbruch des Krieges wurde die Funktion des Vorstandsbevollmächtigten von Magister Stefan Gadomski ausgeübt. Nach dem Kriegsabbruch und der Festlegung der deutsch-sowjetischen Grenze am San wurde der Sitz der Güterverwaltung dann nach Brzozów verlegt. Anfangs verwaltete die bischöflichen Güter Jan Techmann, ein Priester der Erzdiözese Lemberg lateinischen Ritus. Die in der sowjetischen Besatzungszone gelegenen Güter (im früheren „Schlüssel“ Łukawiec) wurden von den Sowjets verstaatlicht und gerieten später unter die Verwaltung der deutschen Besatzungsbehörden. Auch die übrigen Güter der bischöflichen Mensa befanden sich mehrheitlich unter deutscher Verwaltung. In der Zwischenkriegszeit erbrachte die Erdölförderung beträchtliche Gewinne. 1920 gab es auf dem Gebiet der bischöflichen Güter 231 Ölschächte. Während des Krieges wurden diese wahrscheinlich von den Besatzungsbehörden übernommen. Im Krieg veränderte sich die Bestimmung der Tischgüter. Die Einkünfte von dort dienten nun nicht mehr allein der Versorgung des Bischofs, sondern u.a. auch anderen Zwecken in der Diözese, u.a. der Aufrechterhaltung des Priesterseminars in Brzozów sowie den Priestern im fortgeschrittenen Alter.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich

²² Śliwa, *Ustrój i organizacja*, s. 544.

²³ Zob. M. Wieliczko, *Polski przemysł naftowy pod niemiecką okupacją w latach 1939-1945*, Lublin 2001, passim.

²⁴ AAPrz, b. sygn., Główna księga kasowa, passim.